

TÜRKLERDE BEREKET SEMBOLÜ OLARAK KULLANILAN MEYVE MOTİFLERİ VE MİMARİDE DEĞERLENDİRİLMESİ

R.Eser GÜLTEKİN()*

ÖZET

Arapça kökenli olan “*Bereket*” sözcüğü; bolluk, mutluluk, Tanrı vergisi anlamlarına gelmektedir.Türklerde bereket sembollerinin kullanım amacı, sonsuz mutluluk, bolluk dileğini ifade etmektir.Bereket kavramına Eski Anadolu Uygarlıkları’nda da inanılmış ve bunun için Tanrılara adaklar sunulmuştur.

Meyvelerin yorumlara yol açan özelliği, çekirdekli bir yiyecek maddesi olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü, çekirdek bir tohumdur ve neslin sürekliliğini güvence altına almaktadır.Meyveler içinde taşıdıkları taneler nedeniyle, dünyanın yumurtası olarak düşünülmüş ve farklı yorumları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, bazen ölümsüzlük, bazen mutluluk, bazen de bereket sembolü olmuşlardır. Türklerde bereket sembolü olarak kullanılan meyve motiflerinden özellikle üzüm, nar, incir, kavun, karpuz, buğday başağı v.b. taneli bitki ve meyveler genellikle doğurganlığın, bereketin ve hayat ağacının sembolü olarak eski çağlardan beri kullanıla gelen süslemeler arasındadır.

Bereketi ifade eden meyve sembolleri Anadolu’da el dokumalarında, işlemelerde, taş ve metal işçiliğinde, seramik ve pişmiş toprak örneklerde zengin çeşitlilik göstermiş, günlük yaşam biçimi içindeki mekanlara yani mimariye de yansımıştır. Türkler yaşamın çeşitli görüntülerini duvara işleyerek kültürel zenginliklerini gözler önüne sermiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamıştır. Bunları yaparken inandığı bereket sembolü meyve motiflerine de yer vermiştir. Bu bereket sembolleri

(*) Doç. Dr. Restorasyon Uzmanı, Y.Mimar, Sanat Tarihçi, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölüm Başkanı ,Antalya/TÜRKİYE.

mimaride bazen bir duvar resmi olarak bir sarayı, bazen bir dini mekanı, bazen de Anadolu'da bir konağı süslemiştir. Söz konusu meyve motifleri mimaride dekorasyona yönelik olarak duvar ve tavanlarda kalem işi, alçı süsleme, taş süsleme, çini süsleme, ahşap yontu ve metal süslemeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bereket, sembol, mimari, meyve motifleri.

THE GRAINY PLANTS AND FRUITS SUCH WHICH WERE USED AS ABUNDANCE SYMBOLS BY THE TURKS AND USING OF ARCHITECTURE

ABSTRACT

The Turkish word for abundance “*Bereket*” is actually a word with Arabic roots meaning wealth, happiness and gift of God. The Turks have been using the abundance symbols in order to express their wishes for eternal happiness and wealth. Also the Ancient Anatolian Civilizations believed strongly in the abundance concept and were actually presenting sacrifices to Gods for this purpose.

The fact that we comment on the fruit symbols is because these fruits are actually subsistence with seeds. The seed is a core that would secure the continuousness of the next generations. The fruits were considered as the eggs of the world due to the seeds they contain. This has caused different comments on this matter. For example these fruits were sometimes used to symbolize immortality, happiness and fertility. The grainy plants and fruits such which were used as abundance symbols by the Turks are: grapes, pomegranate, fig, melon, watermelon, wheatear etc. These were commonly used in decorations to symbolize fertility, abundance and tree of life since the ancient times.

The fruits which symbolize abundance are richly present in the hand woven products of Anatolia, in the needle works, in stone and metal works and in the ceramic and earthenware examples. They were also carried to the interior spaces of daily life and

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

architecture. The Turks, by decorating their walls with various scenes of life, presented their cultural richness and helped them to be carried from one generation to the next. Some of these decorations were also the fruits which symbolize the abundance according to their belief. Such abundance symbols are to be found in the Turkish architecture sometimes on a place wall, sometimes on the walls of a religious room and sometimes on the walls of an Anatolian residence. We come across with these abundance symbols, which are used as decorations in the architecture, as hand-drawn on the walls and on the ceilings, as plaster decorations, as stone decorations, as ceramic decorations, as wooden decorations and as metal decorations.

Keywords: Abundance, symbol, architectural, fruit motives.

Arapça kökenli olan “*Bereket*” sözcüğü; bolluk, mutluluk, Tanrı vergisi anlamlarına gelmektedir¹. Türklerde bereket sembollerinin kullanım amacı, sonsuz mutluluk, bolluk dileğini ifade etmektir. Bereket kavramına Eski Anadolu Uygarlıkları’nda da inanılmış ve bunun için Tanrılara adaklar sunulmuştur.

Meyveler içinde taşıdıkları taneler nedeniyle, dünyanın yumurtası olarak düşünülmüş ve farklı yorumları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, bazen ölümsüzlük, bazen mutluluk, bazen de bereket sembolü olmuşlardır. Meyvelerin yorumlara yol açan özelliği, çekirdekli bir yiyecek maddesi olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü, çekirdek bir tohumdur ve meyve bu tohumları korumaktadır. Diğer bir deyişle, neslin sürekliliğini güvence altına almaktadır. Bazı meyvelerin içinde birden fazla çekirdek yani tohum bulunmaktadır. Bu çekirdekler toprağa gömüldüğünde aynı meyve tekrar yetişmektedir. Bu olay insan yaşamı için de aynıdır².

¹ Bkz. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1999, s.87.

² N. Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, İstanbul, 2000, s.388.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Türkler tarafından bereket sembolü olarak kabul edilen *nar*, *incir*, *üzüm*, *hurma*, *zeytin*, *buğday başağı*, *dut*, *kavun*, *karpuz* gibi meyveler Anadolu'da el dokumalarında, işlemlerde, taş ve metal işçiliğinde, seramik ve pişmiş toprak örneklerde zengin çeşitlilik göstermiştir. Bu meyvelerden *incir*, *zeytin*, *üzüm*, *hurma*, *buğday başağı* ve *nar*'ın adı Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir.

Anadolu dokumaları ve işlemlerin yanı sıra mimaride kullanılan ilginç bereket sembollerinden biri de *nar* motifidir. Anadolu kültürünün hemen her alanında karşılaşılan bir simge konumundaki nar; bereketi, doğumu ve çoğalmayı sembolize etmektedir. Nar sembolizmi, tüm bol çekirdekli ve tohumlu meyvelerinki ile ilişkilidir, çünkü sayısız dölden oluşmaktadır³. Nar da bu bağlamda bereket ve kesiksiz bir neslin sembolü olmuştur. Kutsal Kitaplardan Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de Yaraticının insanoğluna sunduğu nimetler anlatılırken, özellikle belirtilen meyvelerden biri de nardır. Tasavvufi (mecazi) anlamda narın içindeki her bir tanenin bir insanı veya varlığı sembolize ettiği düşünülmektedir. Açılan bir narın, tanelerinin dünyaya veya evrene yayıldığı kabul edilmiştir⁴.

Çok çekirdekli bir meyve olan *incir*, bolluk ve bereketin yanı sıra, dini anlam da taşımaktadır. Çünkü Adem ve Havva cinsel organlarını incir yaprağı ile örtterek gizlemişlerdir. Ayrıca, incir ağacı çiçek açmadan meyvesini verdiğinden Hz. Meryem'in sembollerinden biridir. Bir efsanede de, dünyadaki tüm ağaçların, kendilerini yönetmek için incir ağacına oy verdiklerinden söz edilmektedir. İncir ağacı ölümsüzlüğün de sembolü sayılmaktadır. Bunun nedeni, fiziksel olarak uzun süren ömründen olmayıp, bir ilim ağacı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü sonsuza dek yaşayacak ve yaşatacak uğraşın, ancak ilim alanında oluştuğuna inanılmıştır⁵.

Anadolu'da *üzüm* ve bağcılık, Türklerin erken çağlardan beri tanıdıkları bir kültürdür. Türkçe bir söz

³ M. Erbek, *a.g.e.*, s.48.

⁴ N. Ersoy, *a.g.e.*, s.388-390.

⁵ *Ay.es.*, s.379.

olan üzümün yazılı belgelerde ilk kez kullanımı Uygur'larda görülmüştür. Üzüm bolluğu, bereketi ve doğurganlığı sembolize etmektedir⁶.

Türkler *hurma*'yı Orta Asya'daki komşuları olan yerli Suğd halkından öğrenmişlerdir. Önceleri *kurma* veya *korma* denilen bu meyve daha sonra *hurma* olarak adlandırılmıştır. Anadolu Türkleri de hurma ismini kullanmışlardır⁷. İslamiyet'te cennete özgü ağaçlar arasında sayılan hurma,ölümle yaşam arasında bir köprü oluşturarak "*sonsuz yaşamı*" simgelemektedir⁸.

Zeytin ve *zeytin ağacı*; yüzyıllardır "barış, bereket ve gücü", dinsel inanışlarda ise, "günahlardan arınmış olmanın" sembolüdür. Nuh Tufanı'nın sonunda bir güvercinin Nuh Peygambere zeytin dalı getirmesi, her şeyin yeniden rahat ve huzura dönüştüğü anlamında yorumlanmıştır. Zeytin ağacı, İslam dininde peygambere ve evrensel insana adanan bir ağaç değerini taşımış ve dünyanın mihveri kabul edilmiştir. Zeytin ağacının bereket simgesi olarak benimsenmiş olması, onun gövdesinden başlayarak, meyvelerinden çekirdeğine kadar hemen her parçasından yararlanılabilir olmasındandır⁹.

Toprağın en güzel meyvesi olan *buğday*, topraktan çıktığı gibi tekrar toprağa dönerek daha çok sayıda benzerlerini oluşturmaktadır. Bu nedenle, doğum ve tekrar yaşama dönüşün bir sembolü olmuştur. Buğday çoğu kez ana rahmi ve toprağın sinesiyle özdeşleştirilmiştir¹⁰.

Dut ağacı, Türkler için yalnızca meyve olarak değil, ipek böceği yetiştirme işinde de büyük değer taşımaktaydı. Bu nedenle Türklerin kumaş ve giyecek kültürü de dut ağacı ile yakından ilgili idi. Çin'den gelen ipek yollarının hemen hemen hepsi Türk ülkelerinden geçiyordu. Bu nedenle İpek Kültürü Türklerde çok erken çağlarda başlamıştır. Hun ve Göktürkler de dut ağacına

⁶ B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 2, Ankara, 2000, s.325-330.

⁷ Ay.es., s.298-299.

⁸ B.Öğuz, *Mezar Taşında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul, 1983, s.24-31.

⁹ N. Ersoy, *a.g.e.*, s.378-379.

¹⁰ A.g.e., s.390-391.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

değer vermişler, dut ağacının liflerini kağıt para ve kağıt yapımında kullanmışlardır¹³.

Türkler *kavun* ve *karpuz* gibi meyveleri içinde çok çekirdeği olması nedeniyle bereket sembolü olarak kabul etmiştir. Türklerin eski çağlardan beri tanıdığı kavun; *kagun* kökünden gelmektedir ve Türkçedir¹⁴. Uygurlar, Orta Asya ve Uzakdoğu'da karpuzculuğun babası ve önderi olarak görülmüştür. Karpuz ekimini Orta Asya'da geliştiren Türkler, bunu Anadolu'ya da getirmişlerdir¹⁵.

Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motiflerinin Mimaride Değerlendirilmesi

Anadolu zanaatçısının vazgeçemediği, bereketi ifade eden meyve sembolleri günlük yaşam biçimi içindeki mekanlara yani mimariye de yansımıştır. Türkler yaşamın çeşitli görüntülerini duvara işleyerek kültürel zenginliklerini gözler önüne sermiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamıştır. Bunları yaparken inandığı bereket sembolü meyve motiflerine de yer vermiştir. Bu bereket sembolleri mimaride bazen bir duvar resmi olarak bir sarayı, bazen bir dini mekan, bazen de Anadolu'da bir konağı süslemiştir. Bereket sembolü olan bu meyve motifleri yine mimari dekorasyonda kalem işi tekniğinde tavan resmi, alçı süsleme, mermer rölyef, çini süsleme ve ahşap yontu yanı sıra, kapıları açıp-kapamaya yarayan kapı mandırazlarında, anahtar deliğini çevreleyen demir çerçevelerde karşımıza çıkmaktadır.

Türklerde bereket sembolü olarak kullanılan meyve motifleri mimaride dekoratif amaçlara yönelik şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:

1- Kalem İşi Süslemeler

Duvar resmi olarak

Tavan resmi olarak

2- Alçı Süslemeler

¹³ B. Ögel, *a.g.e.*, s.289-290.

¹⁴ *Ay.es.*, s.227-230.

¹⁵ *Ay.es.*, s.221-227.

3- Taş Süslemeler

4- Çini Süslemeler

5- Ahşap Yontu Süslemeler

6- Metal Süslemeler

1-Kalem İşi Süslemeler

Toplamlar günlük yaşam biçimlerini, toplumsal ilişkilerini, törenlerini ve yaşamın çeşitli görüntülerini duvara işleyerek kültürel özelliklerini saptamış ve bunların kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamışlardır. Sıvalı ya da ahşap yüzey üzerine uygulanabilen kalem işi süslemeler bazen bir duvar resmi, bazen de tavan resmi olarak karşımıza çıkmaktadır. *Duvar resimleri* kuru siva üzerine tutkal veya su ile karıştırılmış toprak boyalarla yapılmış resimlerdir. Freskten farklı olarak, kalem işleri kuru siva üzerine uygulandığından daha yüzeyseldir.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra duvar resmi başkentte yeni bir resim türü olarak gelişmiştir. Bu duvar resimlerinin büyük çoğunluğu İstanbul Topkapı Sarayı'ndadır. **III. Ahmed'e ait Yemiş Odası** (18.yy. başı)¹⁶ duvar resimleri ile oldukça yoğun bir şekilde işlenmiştir. Yemiş Odası, içinde yer alan meyve motifleriyle, Lale Devri'ne ait duvar bezeme tarzını yansıtmaktadır. İlk duvar resmi örnekleri tavan eteklerini dolanan dar şeritler veya duvarların üst bölümlerinde Barok ve Rokoko bezemelerinin arasına yerleştirilmiş resimlerdir. Boya ile oluşturulmuş nişler içinde saksılar, çiçekli vazolar, meyve sepetleri gibi motifler natüralist sayılacak tarzda işlenerek duvarları kaplamıştır. III. Ahmed odasını süsleyen motifler evlerin, köşklerin cephelerini de süslemiştir¹⁷. Bu tür örneklerden biri, **Dolmabahçe Sarayı Valide Sultan Kabul Odası'nın tavanında** alçı süsleme bir madalyonun ortasında zeytin

¹⁶ Resim için bkz. R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, 1976, s.21, res.17.

¹⁷ *Ay.es.*, s.23.

ve incir dallarının kompozisyonu şeklinde karşımıza çıkmaktadır¹⁸.

Söz konusu kalem işi süslemeler, İstanbul'da kronolojik bir gelişme izlerken, Anadolu'da bölgesel veya tarihsel bir gelişim söz konusu değildir. Anadolu'da halk sanatçıları tarafından yapılan duvar resimleri yapı türlerine göre bir ayırım gözetilmeden, camiden konağa kadar çeşitli yapılarda uygulanmıştır¹⁹.

Bu tür uygulamalardan olan **Küre-i Hadid Köyü-Candaroğlu İsmail Bey Camii**'nin (H.855/M.1451) harim duvarları üzerinde, Darkale-Kırkoluk Camii'ndeki nar ağacına benzer bir kalem işi süsleme mevcuttur²⁰.

Kula- Emre Köyü Camii'nde (1547-48) harim duvarlarında ve kubbe eteğinde manzara, ev ve cami tasvirleri yanı sıra natürmortlar mevcuttur. Burada hurma ağaçları, karpuz v.b. meyve motiflerine de yer verilmiştir²¹.

İzmir'de bazı şadırvanlarda da bereket sembolü olarak kullanılan meyve motifli kalem işi süslemelere rastlanmaktadır. Bunlardan; **Şadırvanaltı Camii'ne** (H.1046/M.1637-38)²² **ait şadırvanın** kemer aralarında buğday, zeytin ve narlar, kubbe eteğindeki bir fiyonkla asılı durur şekilde saplarından bağlanmış birer buket şeklinde işlenmiştir.

Mudanya-Tahir Paşa Konağı (17.yy)²³ **baş odasının** duvarları kalem işi tekniğinde oluşturulmuş sivri kemerli

¹⁸ Resim için bkz. *Dolmabahçe Sarayı*, TBMM Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s.23, res.22.

¹⁹ Bkz. R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, 1976, s.140.; R. Arık, "Camide Resim", *Türkiyemiz*, S.14, İstanbul, 1974, s.2-9.

²⁰ Resim için Bkz. E. Eser, "Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii", *Vakıflar Dergisi*, S:XXVI, Ankara, 1997, s.248, Lev.18,19.

²¹ Resim için bkz. R. Bozer, "Kula-Emre Köyünde Resimli Bir Cami", *Türkiyemiz*, S.53, İstanbul, 1987, s.17,19.

²² E. Çelebi, *Seyahatname* (Türkçeleştiren: Z. Danışman), C. IX, İstanbul, 1935, s.93 ve C. XIII, İstanbul, 1971, s.83 ; M. Aktepe, *İzmir Yazıları (Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller)*, İzmir, 2003, s.87.

²³ Resim için bkz. S. H. Eldem, *Türk Evi III*, İstanbul, 1987, s.39-43.

nişlerin içine yerleştirilen çiçek ve meyve motifleriyle bezelidir.

İzmit Saatçi Ali Evi'nin (17.yy)²⁴ baş odasında yüklüklerin üst kesimi kalem işi *S* ve *C* kıvrımlarla oluşturulmuş nişlerin içine alınan incir, kesik bir karpuz saplı bıçak, ortadaki geniş panoda ise girilant şekilli bir perde motifinin ortasına yerleştirilen meyve motifleriyle bezelidir.

Denizli Baklan - Boğaziçi Kasabası Eski Camii'nde (H.1188/M.1774-75) harim batı duvarında, cami tasvirinin sol kenarında bereket sembolü bir hurma ağacı dikkati çekmektedir²⁵.

Batılılaşma Dönemi Türk mimarisi örneklerinden Batı Anadolu'daki **Soma Hızır Bey Camii'nde** (H.1206/M.1791/92)²⁶ bereket sembolü olarak kullanılan kalem işi meyve motifleri *duvar resmi* olarak karşımıza çıkmaktadır. Meyvelere ilişkin bu süslemeler; son cemaat yeri, harim ve kadınlar mahfilinde yoğunlaşmıştır.

Son cemaat yerinin batı revakında yer alan cami tasvirinin üst kesiminde nar, incir, armut, elma gibi meyvelerden oluşan bir natürmort görülmektedir. Bu natürmort, *S* ve *C* kıvrımlardan oluşmuş bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Yine son cemaat yerine balkon şeklinde açılan mükebbirenin alt kesiminde armut, nar, elma gibi meyve motifleri betimlenmiştir. Harimin güney duvarı üzerinde yer alan mihrap nişinin üst kesiminde sağlı-sollu yer alan meyveli natürmortlarda narlar, üzüm, elmalar, incirler ve kesilmiş bir karpuz görülmektedir. Mihrabın sağında ve solunda yer alan alt sıra pencerelerinin üst kesimi, natüralist bir şekilde işlenmiş çiçeklerin bulunduğu *S* ve *C* kıvrımlı kompozisyon ayva, incir ve nar figürleriyle bezenmiştir. Minber aynalığının doğu kesiminde de meyve motifleri yer

²⁴ Resim için bkz. *Ay.es.*, s.44, 45.

²⁵ Bkz. Ş.Çakmak, *Denizli İlindeki Türk Anıtları*, (E.Ü. Sos. Bil. Ens. Arkeoloji ve Sanat Tarihi

A.B.D. Basılmamış Y.Lisans Tezi), İzmir, 1991, s.28-45, res.74.

²⁶ R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*, Ankara, 1973, s.7. ;

E. Yavi, "Soma Hızır Paşa Camii", *Antik Dekor Dergisi*, S.32, İstanbul, 1995, s.127-130.

almaktadır. Yapının mahfil katında doğu duvarı üzerinde, iki tarafta sütunların yer aldığı bir süsleme içinde yayvan bir meyve kasesi mevcuttur. Bir platform üzerinde duran kasenin içinde; nar, üzüm, şeftali ve ayva motifleri bulunmaktadır.

Denizli- Çivril Savran Köyü Camii (H.1213/M.1798-99), harim güney duvarının doğusundaki üst sıra penceresinin solunda, dört desteğe oturan bir kasenin içinde, biri bütün, diğerleri dilimlenmiş halde karpuzlar resmedilmiştir. Dilimlerin üzerinde birer bıçak görülmektedir. Ancak, dilimler ve bıçaklar kasenin içinde acemice yerleştirilmiştir²⁷.

Baklan-Tekke Camii'nde (18.yy. sonu – 19.yy. başı) harim duvarlarında kalem işi olarak resmedilmiş hurma ağaçları dikkati çekmektedir²⁸.

Acıpayam-Yazır Kasabası Çarşı Camii (H.1217/M.1802-3) harim batı duvarı üzerindeki panolardan bazılarında birer altlık üzerine oturtulmuş geniş kaseler içinde üzüm, armut, elma, nar gibi meyveler resmedilmiştir. Batı duvarının ortasında ise çiçekler ve yeşillikler arasında yer alan karpuz, nar, elma gibi meyvelerin doğa içinde resmedildikleri görülmektedir²⁹.

Ödemiş-Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii de (1811 onarım tarihi) manzara resimleri ve natürmortları ile ünlüdür. Bu natürmortlarda meyve motiflerine de yer verilmiştir³⁰.

Çeşme- Hacı Mehmet Ağa Camii (H.1248/M.1832-33) mihrabı, alçıdan yapılmış perde motifinin yanı sıra birbirine dolanan kıvrım dallar ve üzüm salkımlarıyla bezenmiştir³¹.

²⁷ Ş. Çakmak, *a.g.e.*, s.46-54, res.100.

²⁸ *Ay.es.*, s.99-102, res. 241-242.

²⁹ *Ay.es.*, s.62-71, res.137, 147, 148, 149.

³⁰ İ. Kuyulu, "Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii (Ödemiş)/İzmir", *Vakıflar Dergisi XXIV*, Ankara, 1994, s.147-158.

³¹ J.Yıldırım, *Çeşme'deki Türk-İslam Eserleri*, (E.Ü. Sos. Bil. Ens. Arkeoloji ve Sanat Tarihi A.B.D. Basılmamış Lisans Tezi), İzmir, 1998. s.10-13, res.11.

Duvar resmi bakımından çok zengin olan Batı Anadolu yöresinde, 19. yüzyılın ilk yarısında yapılmış çok sayıda *duvar resmi* örneğine rastlanır. Örneğin; **Birgi Çakırağa Konağı**'nda (19. yüzyılın ilk yarısı)³² iç ve dış duvarlar üzerinde, tavanlarda yer alan kalem işi süslemeler dikkat çekicidir (Foto.1,2). Özellikle üst kat eyvanında, odalarda ve sofada kesilmiş karpuz, nar, incir, üzüm gibi bereket sembolü olan meyve motiflerini barok tarzı kartuşlar arasında duvarların yanı sıra, yüksek ve süslü tavanlarda da görmek mümkündür. Bu konak, dönemin en önemli ve göz alıcı temsilcilerindendir. Yapının iç kısmında oldukça zengin barok süslemeler arasında natürmortlar, manzaralar, çiçek ve perde motifleri dikkati çekmektedir³³.

Çanakkale-Bayramiç, Hadımoğlu Konağı'da barok mermer ocağın üst kesiminde renkli barok kartuşların içinde incir ve kiraz motiflerine yer verilmiştir³⁴.

Soma-Darkale Köyü, Kırkoluk Camii'nin (H.1224/M.1846 ilk onarım tarihi) hariminde, güney duvarının üst kesiminde bir vazoun içinden çıkan nar ağacı meyveleri ile birlikte resmedilmiştir.

Yine Soma'da bulunan **Damgacı Camii**'nin (1872), son cemaat yeri kemer alınlıklarında çeşitli betimlemeler bulunmaktadır³⁵. Kemer başlangıcından, kemerin köşeliklerine doğru ilerleyen asma yaprakları ve üzüm salkımlarından oluşmuş bir kalem işi süsleme vardır. Yaprakların damarları belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. Yapının iç bükey kavisli saçak altı silmesinde de S ve C kıvrımlarıyla oluşturulmuş, kabartma etkisi veren, barok tarzı kartuşlar içerisinde üzüm, armut, nar gibi meyveler yayvan bir kase içerisine yerleştirilmiştir.

³² Bkz.G.Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı,1750-1850*, İstanbul, 1977, s.149.

³³ Bkz. İ. Kuyulu, "Çakırağa Konağı", *Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, Ankara, 2001, s.141-152.

³⁴ Resim için bkz. R.Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, İstanbul, 1998, s.54, res.64.

³⁵ Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatı'ndan Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii",

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi IV, İzmir, 1988, levha XXI, res:10, levha XXII, res:11, 12.

Denizli- Güney Belenardıç Köyü Camii'nin (1300/1884) harim güney duvarında Kabe tasviri etrafında hurma ağaçları yer almaktadır³⁶.

19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilen **Bornova Murat Köşkü'nün tavanı** kalem işi natüremortlar (Foto.3), sembolik figür ve manzaralarla bezelidir. Odalardan birinde tavanın dört kenarını çepeçevre dolanan S ve C kıvrımlı barok stili kartuşların veya ayaklı meyveliklerin içerisinde incirler, narlar ve üzümün yanı sıra karpuz ve kavun motifleri hem bütün hem de dilimlenmiş olarak kalem işi tarzında resmedilmiştir.

2-Alçı Süslemeler

Her türlü desenin kolaylıkla işlenebileceği yumuşak bir malzeme olan alçı, camilerin iç mekan dekorasyonunda başlıca süsleme unsuru olmuştur. Camilerdeki alçı süslemeler, kalıplama tekniğiyle oluşturulmuş, detaylar ise kazıma tekniğiyle işlenmiştir. Alçı, dayanıksız bir malzeme olması nedeniyle genellikle yapıların içinde, dış etkilere açık olmayan kısımlarda kullanılmıştır. Meyve motifli alçı süslemelerin yer aldığı kısımlar duvar yüzeyleri, mihrap, pencereler, sütun başlıkları, kubbe içi ve mahfildir.

İzmir-Hisar Camii'nde (H. 1006/ M. 1597-98)³⁷ bereket sembolü meyve motifleri *alçı süsleme* olarak harimde yer almaktadır. Mihrabın üst kesiminde üzüm ve asma dallarından oluşan yatay bant halinde bir süsleme mevcuttur. Yine mihrabın üst kesimini taçlandıran S ve C kıvrım dallarının oluşturduğu üçgen alınlığın alt kesiminde bir sepet içindeki üzümler dışarı doğru taşmaktadır. Kadınlar mahfilinin harime balkon şeklinde çıkıntı yapan alt kesiminde, sağlı-sollu olmak üzere, iki yanda yer alan kartuşlar içerisindeki üzüm salkımları ve asma dalları S ve C şeklinde kıvrımlar oluşturmaktadır (Foto.4). Mahfilin altına denk gelen kesimde, ortadaki harim girişinin üst örtüsü dikkati çekmektedir. Burada iç içe geçmiş oval şekilli, çiçek ve meandr motiflerinin

³⁶ Ş. Çakmak, *a.g.e.*, s.88-94, res.215.

³⁷ Tarihlendirme ile ilgili bkz. H. Gültekin, *İzmir Tarihi*, İzmir, 1952, s.56; P.Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, s.183

oluşturduğu tavan göbeğini dışta üzüm ve asma dallarından bir çelenk çevrelemektedir.

İzmir- Kestane Pazarı Camii'nde (H.1079/M.1663)³⁸ bulunan *alçı süslemeler* son cemaat yerinde, girişin bulunduğu birimin üzerini örten kubbe göbeğinde; yuvarlak bir kartuşun ortasındaki beş kollu yıldızın etrafını çevreleyen üzüm salkımları ve asma dalları şeklindedir. Mihrabın üst kesimini taçlandıran S ve C kıvrım dalların ve çiçek motiflerinin oluşturduğu üçgen alınlığın alt kesimindeki meyve sepeti içinde üzüm ve çiçek motifi yer almaktadır.

İzmir- Kemeraltı Camii'nde (17.yüzyıl) meyve motifleri *alçı süsleme* olarak harimde; mihrabın üst kesiminde, yuvarlak kemerli üst sıra pencerelerinin üst kesiminde, gömme sütun başlıklarında, kubbede ve mahfilin alt kesiminde, giriş kısmının üzerine denk gelen yerde karşımıza çıkmaktadır.

Harimde; mihrabın üst kesiminde üzüm ve asma dallarından oluşan yatay bir süsleme dikkati çekmektedir. Yuvarlak kemerli üst sıra pencerelerinin üst kesimini üzüm salkımları, asma dalları ve çiçeklerden oluşan bir kompozisyon taçlandırmaktadır. Harimdeki gömme sütun başlıklarında nar, üzüm, ceviz gibi meyveler görülmektedir. Kubbenin iç kesimi panolara bölünmüş, oval madalyonların içleri alçı kabartma bitki veya meyveli natürmortlarla doldurulmuştur. Yatay ve dikey, dikdörtgen veya kare şeklinde kasetlere bölünmüş olan kubbe içinde her panonun ortasında dairesel veya oval birer madalyon yer almaktadır. Dairesel madalyonlar alçıdan kabartma olarak yıldız, oval madalyonlar ise bu dönemde oldukça sevilen meyveli natürmort (üzüm salkımları ve asma dalları) ve bitki motifleriyle bezenmiş durumdadır. Kadınlar mahfilinin harime bakan alt kesiminde alçıdan iç içe dairesel kompozisyon oluşturacak şekilde asma yaprakları, üzüm salkımları ve çiçeklerden oluşan alçı bir göbek yer almaktadır.

Alçı süslemeler her ne kadar kapalı mekanlarda kullanılmışsa da, dış cephelerde rastlanılan ender örnekler de vardır. Örneğin, **Ödemiş-Halk Eğitim**

³⁸ H.Gültekin, *İzmir Tarihi*, İzmir, 1952, s.56 ; *İzmir İl Yıllığı*, s.297.

Merkezi Akşam Sanat Okulu'nun (19.yy) giriş açıklığının üstüne denk gelen kesimde ikiz kemerli açıklığı birleştiren kemerin köşelikleri üzerinde S ve C kıvrımlı asma yaprakları ve aralarda yer alan üzüm salkımları, alçı süsleme olarak dış cephede kullanılmıştır.

3-Taş Süslemeler

Türklerde bereket sembolü olarak kullanılan meyve motifleri taş süsleme olarak genellikle, mermer malzeme üzerine rölyef olarak camilerde, çeşmelerde ve sebillerde, mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, **Sivas Gök Medrese** (13.yy) taç kapısının sağında ve solunda nar ağacı motifi bulunmaktadır³⁹.

Birgi Ulu Camii'nde (H.712/M.1312-13)⁴⁰ doğu taç kapısının giriş aralığını örten kemerin kilit taşı üzerinde rölyef şeklinde işlenmiş nar ağacı motifi dikkati çekmektedir. Ayrıca güney cephedeki pencere kemerinin köşelikleri üzerinde üzüm salkımları ve asma yapraklarından oluşan bitkisel bir süsleme mevcuttur.

İzmir-Hisar Camii'nde rölyef olarak, minberin ajur tekniği ile yapılmış S ve C kıvrım dallardan oluşan mermer korkuluklarının arasında bir sepet içinde incir motifleri görülmektedir (Foto.5). Ayrıca mermer minberin yan aynalıklarında gırlant şeklindeki motifin ve süpürgelik kesiminin orta yerinde nar ve incir motifleri bulunmaktadır.

İstanbul'un en güzel çeşmelerinden, **I. Mahmut Çeşmesi** (18.yy başı) üzerindeki bereket sembolü meyve motiflerinden oluşan rölyefleriyle göz kamaştırmaktadır⁴¹.

İzmir'in en güzel ve bakımlı sebillerinden biri olan **Dönertaş Sebili'nin** (H.1229/M.1814)⁴² mermer kaplı cephesi bitkisel motifler, manzara ve hat bezemeler ile süslenmiştir. Sebil penceresinin altına denk gelen

³⁹ Resim için Bkz. S. H. Eldem, *Türk Mimari Eserleri*, İstanbul, (Basım Yılı Belirtilmemiş), res.9-14.

⁴⁰ Bkz.R.H.Ünal, "Ulu Cami", *Birgi Tarihi,Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, Ankara, 2001, s.79.

⁴¹ Resim için Bkz. S.H.Eldem, *a.g.e.*, res.165-168.

⁴² Bkz., M. Aktepe, *İzmir Yazıları (Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller)*, İzmir, 2003, s.184.

panoda, açılmış bir perde ve perdenin kıvrımları arasında incir motifleri görülmektedir.

Batılılaşma dönemi etkilerini taşıyan **Dolmabahçe Sarayı** (19.yy) **Valide Sultan Kabul Odası**'ndaki mermer şömine üzerinde de bereket sembolü meyve motifleri mevcuttur⁴³.

Mezar taşları; yapıldıkları dönemin inançlarını, düşünce sistemlerini, estetik kaygılarını, sanat anlayışlarını, yaşam biçimlerini günümüze ulaştırmaları açısından oldukça önemli belgelerdir. Mermer malzeme ile yapılmış mezar taşlarının baş ve ayak ucu taşlarında rölyef tarzında yapılmış meyve kaseleri içinde veya ayrı olarak üzüm, asma dalları, hurma ağacı, nar ve incir motifleri ile oluşturulan çeşitli kompozisyonlar görülmektedir. Tüm bu tasvirler taşta estetik bir görünüm vermenin yanı sıra simgesel anlamları ile dikkati çekmektedir. Zira mezar taşları üzerindeki süslemeler “bu dünya” ile “öteki dünya” arasında bağ kuran “simgeler dünyası” gibidir. Başka hiçbir sanat dalında ölümle yaşam bu kadar iç içe değildir⁴⁴. Bunlara ait örnekler **Foça Osmanlı Mezarlığı, Kuşadası Adalızade Mezarlığı, İzmir Kokluca Mezarlığı, Agora** (Foto.6) ve **Emir Sultan Mezarlığı**'nda görülmektedir.

4-Çini Süslemeler

Çini süslemelerde, bereket sembolü meyve motiflerine ait az sayıda örnek bulunmaktadır. Bunlardan, nar ve üzüm motiflerini 16. yüzyıl İznik duvar çinilerinde görmek olasıdır. Örneğin, **İstanbul Rüstem Paşa Camii** (1561)⁴⁵ revaklı avlusunda ve mahfil katı doğu duvarı üzerinde, **Sultan Ahmet Camii** (1617)⁴⁶ mahfil katında stilize nar motifleri yer almaktadır. Üzüm motiflerine örnek olarak; **Bursa Yeşil Camii** (1419)⁴⁷

⁴³ Resim için bkz. *Dolmabahçe Sarayı*, TBMM Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s.69, res.101.

⁴⁴ E.Daş, “Foça Osmanlı Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları ve Ölüm / Yaşam İlişkisi Üzerine Düşünceler”, *Foça Üzerine Yazılar*, İzmir, 1998, s.28. ; E. Daş, “Kuşadası'nda Süslemeli Mezar Taşları”, *Geçmişten Geleceğe Kuşadası*, İzmir, 2001, s.193-200.

⁴⁵ Bkz, O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986, s.217.

⁴⁶ *Ay.es.*, s.334.

⁴⁷ *Ay.es.*, s.37.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

mihrabı, **İstanbul Eyüp Sultan Türbesi** (1458)⁴⁸, **İbrahim Ağa Camii** (1590) ve **Ayasofya kitaplığı** verilebilir.

5-Ahşap Yontu Süslemeler

Bereket sembolü olarak kullanılan nar motifi, ahşap yontu olarak **Soma Hızır Bey Camii**'nde minber girişinin üst kesiminde sağlı-sollu üçer adet, mahfile ulaşımı sağlayan simetrik olarak düzenlenmiş ahşap merdiven tırabzanlarının üst kesiminde birer adet yer almaktadır (Foto.7).

Ahşap merdiven tırabzanı olarak nar yontusunun kullanıldığı diğer bir örnek **Kula Beyoğlu Evi**'nde (18.yy)⁵⁰ açık sofanın merdiven başında görülmektedir⁵¹. Bunun benzer örneği, **Birgi-Sandıközü Konağı** merdiven tırabzanında mevcuttur. **Birgi-Kerimağa Evi**'nin çıkmasını taşıyan dış payandaların alt uçlarında her biri yontuya dönüştürülmüş nar çiçeği ve narlar dikkat çekicidir.

6-Metal Süslemeler

Bereket sembolü nar, metal süsleme unsuru olarak eski Türk yerleşimlerinde, halk yapı sanatı sivil mimarlık örneği evlerin kapılarını açıp kapamaya yarayan kapı mandırazlarında ve anahtar deliğini çevreleyen demir çerçevelerde gözümüze çarpmaktadır. Bunun en güzel örnekleri Batı Anadolu'da **Soma, Kula, Birgi**'deki evler ve **Çakırağa Konağı**'nda görülmektedir (Foto.8).

Değerlendirme ve Sonuç

Türklerde bereket sembolü olarak kullanılan meyve motiflerinden özellikle üzüm, nar, incir, kavun, karpuz, buğday başağı v.b. taneli bitki ve meyveler⁵² genellikle doğurganlığın, bereketin ve hayat ağacının sembolü olarak eski çağlardan beri kullanıla gelen süslemeler

⁴⁸ Ay.es., s.424.

⁵⁰ Bilgi için bkz. Y. Tosun, *Milli Mimarimizde Kula Evleri*, İzmir, 1969, s.72-77.

⁵¹ Resim için bkz. R.Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, İstanbul, 1998, s.617, res.76.

⁵² Tahıl taneleriyle ilgili çeşitli inançlar için Bkz., M. N. Mascetti, *İçimizdeki Tannıca, Kadınlığın Mitolojisi*, Türkçeleştiren: B. Çorakçı, İstanbul, 1990, s.204-205.

arasındadır. Söz konusu meyve motifleri mimaride dekorasyona yönelik olarak duvar ve tavanlarda kalem işi, alçı süsleme, taş süsleme, çini süsleme, ahşap yontu ve metal süslemeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Günümüze ulaşmış kalem işi süslemeler, yapıldıkları dönemin sanat anlayışı konusunda bilgi vermekte ve Türk Sanatı'nın gelişim sürecini göstermektedir. En erken tarihli örnekleri 18. yüzyılın ortalarından sonra başkent İstanbul'da duvar ve tavanlarda görülen süslemelerdir. Kısa bir süre içinde İmparatorluğun diğer yörelerine de yayılan duvar resminin bazı örnekler dışında, başkentteki gibi kesin bir gelişim çizgisi yansıtmadığı görülmektedir. Bu yeni resim türünü İmparatorluğa yayılmasında özellikle III. Selim döneminde büyük güç kazanan ayan ve eşrafın payı vardır. 18. yüzyılın ikinci yarısında ayanlar hem bulundukları yerde büyük ölçüde egemen durumuna geçmişler hem de devlet yönetiminde etkin olmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak başkent düzeyinde bir yaşam sürmek isteyen ayan ve eşraf başkentteki yeni akımlara da ayak uydurmaya çalışmıştır⁵³.

Kalem işi süslemeler açısından çok zengin olan Batı Anadolu'da, 19. yüzyılın ilk yarısında yapılmış çok sayıda süsleme örneğine rastlanır. 19. yüzyılın ikinci yarısında batı etkileri giderek artmış, teknik ve konular da değişmiştir. Bu dönemin yapılarını süsleyen duvar resimleri daha çok yağlıboyadır. Tümüyle batılı motiflerle süslenmiş odalarda duvarların yanı sıra, tavanlar da resimlerle donatılmıştır. Bu dönemin duvar resimleri arasında Türk mimarisine yabancı manzara resimleri yaygındır. Örneğin; 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kandilli Abutlar Yalısı'nda Arap esintileri taşıyan hurma ağaçları ve palmyeler dikkati çekmektedir⁵⁴.

Türk Sanatı'nda bereket sembolü olan meyve motifleri mimaride alçı süsleme olarak da kullanılmıştır. Anadolu Türk Sanatı'nda en erken örneklerini Selçuklu Dönemi'nde veren alçı süslemeler saraylar dışında fazla ilgi görmemiştir. Selçukluları izleyen Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi'nde (14-15.yüzyıllar) ise alçı süslemeler

⁵³ R.Arik, *a.g.e.*, s.51.

⁵⁴ *Ay.yer.*

başta camiler olmak üzere dini mimaride yaygın olarak uygulanmıştır. Klasik Osmanlı Mimarisi'nde seyrek olarak görülen alçı süslemeler, Batılılaşma Dönemi olarak adlandırılan 18. yüzyıldan yani Lale Devri'nden itibaren batı ile ilişkilerin artması sonucu dini ve sivil mimaride yoğun bir şekilde yeniden kullanılmaya başlanmıştır⁵⁵.

Taş süslemelerde, bitkisel motiflerin bezeme ögesi olarak kullanılması Orta Asya kültürlerine kadar uzanmaktadır. Türk sanatında bitkisel süslemeye yönelmenin başlıca sebebi İslam dinindeki figür yasağı olmalıdır. Selçuklu ve Beylikler döneminde girift ve arabesk kompozisyonlar oluşturan bitkisel süslemeler Lale Devrinden sonra daha gerçekçi biçimlerde kullanılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde taş süsleme olarak rölyef tarzında uygulanmış bolluk ve bereketi simgeleyen meyve motiflerine de yer verilmiştir.

Mimari eserleri renklendiren çini sanatının Türkler tarafından ilk uygulandığı örnekler Uygurlar'a kadar uzanmaktadır. Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinden sonra da Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular devrinde çini süslemelerin çeşitli mimari eserlerde kullanıldıkları görülmektedir. Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemi mimarisinde çini dekoru mimarinin temel unsurları arasına girmiştir. Çini üretimi Osmanlı Dönemi'nde 15.-17. yüzyıllar arasında seramiğe paralel bir gelişme göstermiş ve ana merkez İznik olmuştur. İznik'te üretilen kare, altıgen, üçgen ve dikdörtgen turkuvaz mavi, siyah, kobalt mavisi ve yeşil tek renkli çiniler en çok Bursa'da kullanılmıştır. Çinilerde bereket sembolü meyve motifleri az görülmekle birlikte, nar ve üzüm motiflerine rastlanmaktadır⁵⁶.

Eski Türk yerleşimlerinin sivil ve dini mimarlık örneklerinde, meyve motifleri ahşap yontu süslemeler şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu dokuları oluşturan mimari yapıtların bir ögesi olan kapılarda, özellikle çok sevilen nar motifi çeşitli şekillerde stilize edilerek kullanılmıştır.

⁵⁵ Bkz. L. Bulut, "İzmir Camileri'nde Alçı Süsleme", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.VIII, İzmir, 1996, s.1-10.

⁵⁶ Bkz. O. Aslanapa, *Türk Sanatı El Kitabı*, İstanbul, 1993, s.145-168.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

